

Рецензия:

Титрологията и новата възискателност към озаглавяването

За книгата: Клео Протохристова. *Записки от преддверието. Теория и практики на заглавието*. Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2014. [Cleo Protochristova. *Notes from the Antechamber. Theory and Practices of Titling.*]

Румяна Л. Станчева / Roumiana L. Stantcheva
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Sofia University St. Kliment Ohridski

В оригинал или в превод, заглавието е лицето на литературния текст. Клео Протохристова, литератор с изявена търсаческа нагласа, в новата си книга *Записки от преддверието. Теория и практика на заглавието*, отваря ново поле в теоретичната ни литературна книжнина, като, освен въвеждащите теоретични аспекти, се впуска и в детайлни анализи на същностни за осмислянето на теорията казуси. Какво е новото за българското сравнително литературознание? - можем да се запитаме отначало. А винаги, когато споменем национална принадлежност за тази толкова международна научна област, усещаме особения привкус на опасност от свиване, от затваряне в своето. Всъщност обаче именно въвличането тук и на българския литературен свят, както с оригиналните му проявления, така и в превод, е особено стойностно.

Систематизиране на свързаните с титрологията въпроси е зададено и постигнато още в първата част на книгата – *За заглавията и за тяхното четене*. Тежестта на титрологията сред другите заниманията на литератора е подсказана като значима, както чрез позоваването на писаното от Жерар Женет, Лео Хоек, Хари Левин, Клод Дюше и др., така и с поставянето на акцента върху възможността в заглавието да бъде концентрирана интерпретацията на целия, в много случаи обемен и богат на значения текст. Макар и това да е основополагащ труд, авторката съдържа го посочва като възможност „да предложи практически модел за четене и интерпретиране на заглавия“ (с. 10). Във въвеждащия текст на книгата можем да получим една пълна класификация на заглавията според функцията им и тази класификация се основава на факта, че в заглавието ще бъде търсен именно „код“ за разбиране на целия текст. Тук са разграничени заглавия, които определят съдържанието на текста, от други, които акцентират върху

жанровата му характеристика. Степента на обвързаност на заглавието и текста поражда и друга класификация: пряко зависими от сюжетното съдържание, като „Клетниците“ на Виктор Юго или опосредствани заглавия, които заприличват на енигма. Отбелязани са и автореференциалните заглавия, които коментират собствения си текст, като „Колко е важно да бъдеш сериозен“ от Оскар Уайлд или други, където липсва всякаква референция, както в „Плешивата певица“ от Йожен Йонеску. В прегледа на видовете заглавия става ясно и че интересът към важността на заглавията има вече известна своя история у нас, като сред цитираните анализи са статии от Светлозар Игов и Радосвет Коларов.

Историческият поглед към употребата на заглавието отвежда към раждането на реториката, а оттам идват и някои от замислите за функционирането на заглавието: да играе „репрезентативно-увещателна роля“, да насочва и дори да „прелъстява“ читателя, като тук са включени примери като *Прекрасен ден за лов на рибка-бананка* от Селинджър или *Светът е голям и спасение дебне отвсякъде* от Илия Троянов. Открити са двойните заглавия като *Куклен дом/Нора* от Ибсен, заглавията синекдоха, заглавията епоними, жестовият характер на озаглавяването, като не остават без внимание и случаите на търсено благозвучие. Трудността да се разбере точната причина за избора на звучност в заглавията е отведена към въпроса, както за последователност в събитийността, така и за „ритъм и формулност“, а тук бихме рискували да добавим и стиховите правила, например при разгледаното заглавие *Червено и черно*, съответно на френски *Le rouge et le noir* от Стендал, където е много вероятно крайт на заглавието, също както крайт на стихотворение, да иска категоричността на ударената мъжка сричка.

Пак във въвеждащия текст са огледани въпросите за отношението между фикционалност и достоверност, за разликите между тривиална и сериозна литература, и връзката на тези разграничения с озаглавяването. Средищен се оказва въпросът за цитатните и автоцитатните заглавия. А проследяването на практиките на озаглавяване създава типологии, свързани с характеристиките на литературните епохи. Особено плодотворен и ценен принос към досегашните разработки на Клео Протохристова виждам в пресичането на проблематиката на озаглавяването с проблематиката на „литературните години“, друга област на важен научен принос от нейна страна.¹

¹ Вж.: Протохристова, Клео. Литературна история и литературни години. В: Протохристова, Клео. *Западно-европейска литература. Съпоставителни наблюдения, тезиси, идеи*. Пловдив, Летера, 2003, с. 293-306.

Всеки път, когато всевалидната литературна проблематика и едрите литературно-исторически щрихи се отнесат по същество към българските явления, можем да бъдем особено благодарни за постигнатата спойка. В тази първа част на книгата е включено и системно проучване на отношението на българските писатели и културни институции към озаглавяването, специфично в края на XIX и в началото на XX век.

Ценен е и прегледът на *Практиките на озаглавяване на западноевропейската литература*, във втората част на книгата. Тук като изходна точка на анализа е взета стадиалността, при която са разграничени дорефлексивен традиционализъм, рефлексивен традиционализъм и антитрадиционализъм. Този периодизационен принцип отлично работи в проследяването на практиките на озаглавяването и на интерпретацията на заглавията през вековете. Тук от значение са и практиките на разпространение на литературата, като появата на печатната книга задава и формата, който днес познаваме. „В този променен контекст името на автора и заглавието започват да функционират като търговска марка“, подчертава авторката. Във всеки конкретен случай на озаглавяване и особено в примерите от английската литература попадаме на нюансирани тълкувания. Да цитираме само един случай от явленията през XVIII век: „Срещу устойчивата формула на „историята на живота“ или „животът и приключенията“ Стърн противопоставя необичайното „животът и мненията“. (...) Върху стотиците страници на девет тома, Тристрам така и не стига отвъд петгодишната си възраст и в самия финал големият проблем, който предстои да се реши относно него, е дали ризката му да бъде заменена с панталони. Така в хетерогенната комбинация с непрестанно възпроизвежданото от литературата на века жанрово клише за „историята на живота“, „мненията“ се оказват не само активен елемент в ироничното дискредитиране на жанровата щампа, но и детонатор на идеологическите подпори, удържащи самоуверения интелектуализъм на епохата.“ (с. 91)

Следващите четири части на книгата въвеждат в анализи, при които се създават основанията за дълбоко вникване в същината на литературното озаглавяване. Компаративните съотнасяния играят в откривателски план всеки път, когато се докоснат до българските практики на оригиналите, както и на преводите.

Особено значение за развитието на сравнителното литературознание у нас имат разработки, в които са анализирани български литературни практики във връзка с парадигматични явления в западните литератури. Поначало това е недостатъчно развита посока на осмисляне на българската

литература. Тук натежава с отрицателен знак все по-слабо застъпеното в днешно време *класическо* гимназиално образование, както и налагането изключително на англоезични представи и образци. За българската литература от края на XIX и началото на XX век познаването на френската литература са съществени заради широкото ѝ възприемане като модел. В тази посока в книгата на Протохристова привлича и главата *Разходките на Вазов – заглавието като стратегия на себепредставяне*. Протохристова с основание насочва вниманието именно към заглавията на тема *разходка* и поддържа напрежението, като най-напред цитира досегашни изследвания, неуспели да разпознаят парадигматиката на темата *разходка* и пораждането ѝ във връзка с модерното време и Просвещението. Посочването на множеството заглавия с компонент *разходка* позволяват да се разгърне смисълът на това понятие за осъзнаващото силата си човечеството от XVIII век насам. И докато в западноевропейските литератури става дума за нещо познато и стандартно дори, за българската то не е било широко коментирано и именно тук можем да се насладим на подобно стиковане на български писател с тази тематично-философска цялост. Тук разбира се е включена и препратка към античните перипатетици, но важният във връзка с Вазов елемент е главно по посока на Жан-Жак Русо. Става дума за осъзнаването на индивидуалното, интелектуално превъзходство на модерно мислещия човек и връзката му с природата. А оттам да не забравяме и усъмняването му в църквата като задължителен посредник. Особено ценна в тази посока находка е внимателният прочит на Вазовия разказ *Разходка до Искър*. Аналитичната част на статията ясно посочва, че „...каквито и да е преки влияния, както от Дидро и Русо, така и от Гьоте и Шилер са недоказуеми.“ (с. 111) За нашата история на литературата обаче наистина не е съществено да се търсят преки влияния. Много по-ценно е, че е анализирано усвояването на подобни едри метафорични смисли, каквото е разбирането за *разходката* и както обобщава Протохристова: „Трудно, а вероятно и невъзможно и да се установи със сигурност доколко (и дали въобще) апелът на Вазовите разходки към европейската аудитория е получил адекватен отклик. Несъмнено е обаче, че успешен или не, той е заложил на силна карта.“

За преводимостта на литературните заглавия е следваща част в книгата на Клео Протохристова, в която очертаните дотук принципи за значението на заглавието се допълва от рецепционния му потенциал при превод. Особено затрудняващи за превод се оказват цитатните заглавия и този факт косвено напомня за ролята на преводача в междулитературното общуване и за необходимостта от преводачи на художествена литература, които да притежават широка

компетентност не само по съответния чужд език. В заглавието се преплитат редица кодове, литературни, общокултурни, социални. Повечето анализи, често критични, са и добре обосновани. Аз самата не виждам съществено разминаване в превода на заглавието *По следите на изгубеното време* за романа на Марсел Пруст, (вместо предложеното „В търсене...“), може би заради дълготрайното присъствие на именно първия превод на заглавието на български. Същественото за романа вглеждане във вътрешния ход на личното време на твореца и човека изобщо ми изглежда налично. В същото време, напълно ме убеждава критичният дух към по-малко успешните преводачески решения за отделните части на Прустовия роман. Уважавам високия критерий в анализа и сравняването с преводи на други езици, които също дават ясна ориентация към правилни решения. Безспорно е възможността след подобни въпроси към превода на заглавия, да се повиши изискателността на колегията и в бъдеще да виждаме по-прецизни преводачески вдъхновения.

Още два казуса във вниманието на Клео Протохристова оформят целостта на книгата. И в двата случая анализът е убедителен, подкрепен, както и преди, от сравненията с преводаческите решения на други култури. Въпросът за преводите на заглавието на Димитър Динев „Ангелски езици“ от немския оригинал е особено интересен, заради очакваното интерфериране между родния и придобития език в творческата лаборатория на Д. Динев. Още по-вълнуващ е анализът в частта *Срещи и разминавания в „цъфналата“ ръж*. Заглавието за романа на Селинджър, което спонтанно досега съм отнасяла към Спасителя, макар и странно! той да е в ръжта, (а когато го четох бях на възрастта на Холдън), се оказва свързано на първо място с игрова позиция в бейзбола, смисъл, който се губи в заглавието на български. Системното проследяване на възможните преводачески решения в много езици, провокиращо за българските спонтанни любители на Селинджър като мен, дава пълни основания за иронията на авторката към *високорисковата територия на ръжената нива!*

Книгата на Клео Протохристова по теория и практики на заглавието, която се опитам да резюмирам тук, поставя теоретичните основи на титрологията за българското литературознание и въвежда в аналитична плътност, която съществено допълва нуждата от осмисляне на българската литература и преводната ни книжнина като част от европейската литературна цялост.